

Дејан В. Поповић

Ваљево

dejan.popovic0@gmail.com

ПРИВРЕДНЕ, ХУМАНИТАРНЕ И СОЦИЈАЛНЕ ПРИЛИКЕ У ВАЉЕВУ

(од 1. септембра 1939. до 6. априла 1941. године)

Апстракт: Тема овог рада везана је за привредне, социјалне и хуманитарне прилике у Ваљеву и ваљевском крају у периоду од избијања Другог светског рата у Европи до напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију. У којој мери је криза утицала на живот чаршије, какав је био положај грађанства али и сељака тог времена, затим, зашто је дошло до инфлације, какви су били санитарни услови града и планови његовог уређења, нека су од питања која је аутор хтео да образложи у овом тексту. Такође, указује се на уредбе општинских власти, описује се рад државних комора и Дирекција и њихов осврт на ваљевске прилике, али и на појаву црне берзе.

Кључне речи: привреда, хуманитарне организације, социјалне активности, скупоћа, Одбор за сузбијање скупоће, цене, коморе, уредбе и прописи

После периода велике депресије који је задесио Краљевину Југославију од 1930. до 1934. године, уследило је неколико година обнове југословенске привреде. Привреда се обнављала споро, али је генерално показивала тенденције раста, што је било обележје и ваљевског краја. Тако је и поред сушне 1938. године Ваљево дистрибуирало и извезло око 850 вагона сувих шљива, са укупном зарадом од 4 милиона динара, што је свакако имало великог утицаја на оживљавање и побољшање куповне моћи најширих слојева грађанства и околине. Занатство и трговина дали су снажан замајац развоју града, који је почео бројем становника да се увећава. Извоз је већином био оријентисан ка Немачкој, али се сува шљива продавала и у Пољској и Чехословачкој. Ме-

ђутим, у последњем кварталу 1938. године пласман суве шљиве био је доста успорен због мењања граница у Европи.¹ По избијању Другог светског рата у Европи 1. септембра 1939. године, економске прилике у Краљевини Југославији нагло су се погоршале. Велики део југословенског извоза², који је дотад ишао у правцу Чехословачке, није могао да нађе адекватни пласман, а привредна југословенско-чехословачка удружења су се гасила.³ Стога је извоз ишао у правцу немачког Рајха, али је део обостране трговине почињао да опада. Тешке економске прилике тридесетих година оставиле су трага у међусобној трговини балканских народа, док је пласирање робе у Велику Британију и Француску пословично било мало. Домаћа трговина, оптерећена бројним наметима државе, из месеца у месец показивала је тенденцију пада. Краљевина Југославија, свакако једна од сиромашнијих држава Европе тога доба, била је у овом периоду још сиромашнија, са малим бројем стручних људи спремних да се ухвате у коштац са новим економским потешкоћама.

Економске прилике након избијања новог рата у Ваљеву биле су умногоме сличне као и у држави: мала куповна моћ становништва, сиромашно село, штрајкови радника, скупоћа која је расла на месечном нивоу, утицали су да се покрену разна друштва и акције хуманитарног карактера за помоћ најсиромашнијим грађанима нашег града. Ова помоћ тицала се хране, прикупљања одеће и обуће за угрожене, огревног дрвета. Тако је 28. децембра 1939. године *„иницијативом Градског поглаварства и свих националних, хуманих, сталешких установа и удружења основан*

¹ Септембра 1938. потписан је Минхенски споразум, којим је западни део Чехословачке, звани Судети припао немачком Рајху. Заједничком немачко-мађарском инвазијом на остатак Чехословачке марта 1939. године ова подунавска земља је као самостална држава нестала са географске карте – нап. аут.

² Највећи проценат извоза Краљевине Југославије чинили су пољопривредни производи–нап. аут.

³ У накнадним извештајима Управног одбора Ваљевске задруге наводи се податак да је 1938. година последња година великих трговинских трансакција привреде ваљевског краја. Пре стабилизације динара однос југословенског динара према швајцарском франку био је у односу 9:100, а за 100 немачких марака добијало се 1550 динара. Француски франак је у ово доба стално губио вредност према осталим европским валутама –вид. Извештај Управног одбора Ваљевске задруге о раду и стању у 1938. години.

одбор Зимске помоћи“ ради прикупљања прилога по граду, а у циљу потпомагања најсиромашнијих слојева становништва Ваљева.⁴ Одбор се обратио на неколико адреса: цркви, гарнизону, градским установама, организацијама, појединцима. Секретар Одбора био је ваљевски свештеник Јован М.Симовић. У току јануара 1940. године Одбор је од 17. артиљеријског пука прикупио новчаних прилога у износу од 243,50 динара.⁵

Стабилизација динара извршена 1938/9. године и инфлација која се појављивала највише је погодила сеоско становништво: наиме, цене пољопривредних производа пале су испод производних трошкова, порези су расли, па је сељак упадао у дугове према држави. Многа сељачка имања у ваљевском крају више нису могла да се унапређују, па је сељак био кредитно инсолвентан. Извоз воћа у иностранство ишао је лоше, јер су крупне фирме имале монопол на формирање малопродајне цене сировина и полуфабриката. Великих фабрика прехрамбене индустрије било је мало, и држави и извозницима било је лакше продавати сировине по знатно мањим ценама на европском тржишту. Тако је сељак био више гладан него сит: продавао је пшеницу првог квалитета да би нешто зарадио, а хранио се кукурузним и ражаним хлебом. Због високог задужења сељака, нова инострана пољопривредна оруђа била су му недоступна, не само услед њихове скупоће него и превисоких заштитних царина.

У јесен 1939. године инфлацију⁶ држава више није могла да контролише и иста је прелазила 40%; незадовољство скупоћом осећало се у ширим друштвеним слојевима града на Колубари. Стога је иницијативом Начелства среза, децембра месеца, постављен Светислав Гроздановић за председника Одбора за сузбијање скупоће.⁷ Децембра 1939. године донета је Уредба о порези-

---

⁴ Одлука градског већа у Ваљеву о додели сталне месечне помоћи разним лицима, Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), ОГВ, 1940. година, кут. бр. 206, бр. 325/1940.

⁵ Исто. Добровољни прилози официра и подофицира 17. артиљеријског пука предати су благајнику Градског поглаварства Васи Ножици. Није познато колики су били прилози других установа и појединаца.

⁶ У изворним текстовима се спомиње скупоћа – нап. аут.

⁷ МИАВ, ОГВ, 1940 година, кут.бр.208, пр.бр.142. Јавно мњење у Ваљеву се врло критички опходило према Одбору, сматрајући да није много учинио у

ма, уредба о таксама, као и уредба о трошарини за пиће, којима је држава опорезовала разне прехранбене артикле. Уредбом су строго контролисане трговинске, угоститељске и прехранбене радње у Ваљеву, с тим да је држава имала право затварања истих ако нису биле испоштоване све таксе, порези и санитарни услови пословања.

Због недостатка шећера у Ваљеву, Градско поглаварство издало је ваљевском трговцу-гросисти Исаку Вајнбергу уверење о концесији за добављање истог из фабрике шећера на Чукарици.⁸ Поремећаји у међународној трговини због рата онемогућавали су ваљевским трговцима у Кнез Милошевој улици набављање важних колонијалних артикала (гума, памук, петролеј, штофови). Набавка разне луксузне робе по ваљевским модистичким и бакалским радњама била је већ сасвим престала.

Дана 22. децембра 1939. у Ваљеву је основан Обласни одбор Удружења ратних инвалида Балканских ратова и Великог рата. У преамбули оснивачког акта стајало је да је „*удружење хумана, ванпартијска, ванверска и ванплеменска организација*“. Задатак Удружења био је да ради на моралном, материјалном, културном, патриотском окупљању својих чланова, да се брине о учесницима ратова и њиховим породицама давањем помоћи у случају болести и смрти, да гаји сећање на пале жртве, да чува од заборавља имена палих ратника за отаџбину у времену 1912–1918. године. Удружење је потпомагало раднике, бивше ратнике који су у условима економске кризе живели на граници опстанка. Удружење није имало своје просторије, па је молило Градско Поглаварство да им оно уступи један од бројних локала у свом власништву за потребе канцеларије.⁹ У потоњој коренспонденцији Одбор је указивао да су инвалидске потпоре породицама палих ратника изузетно мале.¹⁰

циљу стабилизације цена. Гроздановић није дуго остао у Одбору: јуна 1940. за новог члана Одбора изабран је Живорад Гавриловић, извршитељ Поглаварства – нап. аут.

⁸ МИАВ, ОГВ, 1940 година, кут. бр. 209, пр. бр. 222.

⁹ Велики број одбора удружења ратних инвалида, у то време, основан је на овај начин у градовима предкумановске Србије – нап. аут.

¹⁰ МИАВ, ОГВ, 1939, кут. бр. 203, бр. пр. I, А 2,23049/1939 и кут. бр. 202, бр. пр. I, А2, ФVIII/40/1939. Секретар Удружења био је Драг.С. Јовановић – нап. аут.

На основу одлуке Краљевске банске управе Дринске бановине у Сарајеву, од 24. новембра 1939. године, Градско веће града Ваљево донело је одлуку о додели помоћи општинској сиротињи града Ваљево у износу од 44.000 динара.¹¹ Истог месеца основан је Потпорни фонд, тј. Окружни уред за осигурање радника у случају изнемоглости, старости и смрти. Фонд је осигуравао запослена лица од 21 до 70 година старости.¹²

Сиромашнијим грађанима града Ваљево, који нису могли да плате болничке трошкове, Градско поглаварство је плаћало поменуте услуге из своје касе, а на основу параграфа 4. Закона о самосталним здравственим општинама и параграфа 8. Закона о болницама. У случају потребе, при болницама су радили свештеници који су за ту прилику били ангажовани од стране Поглаварства.¹³ Следеће, 1940. године, због велике скупоће повећале су се таксе за болничке услуге на подручју Дринске бановине, па је уведен нови начин плаћања болничких трошкова који је појединцима наплаћиван према непосредном задужењу годишњег пореза.¹⁴ Настанку и ширењу свакојаким болести погодвали су нехигијенски и сиротни услови становања по разним учерицама и чатмарама како у селу тако и у граду.¹⁵

У току 1939. године, вишеструко су подигнуте казне за наше несавесне суграђане који су гајили стоку по граду и нису се придржавали санитарских прописа донетих непосредно после Првог светског рата. Ваљево је у то време био врло неуређени град, пун блатњавих и прашњавих улица, нехигијенских клозета, па су се градске власти плашиле велике епидемије.¹⁶ У много случајева

---

¹¹ Исто, 1939, кут. бр. 204, пр. бр. 154. Одбор за дељење помоћи је постојао у ранијем периоду, али је због скупоће издејствовао око 25% више новца за наведену намену кроз градски буџет 1939/1940 године – нап. аут.

¹² Исто, пр. бр. 149.

¹³ Исто, пр. бр. 14.

¹⁴ Исто, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 563.

¹⁵ Небојша Максимовић, „Здравствене и социјалне прилике у ваљевском крају у оквиру Дринске бановине 1929–1941“, стр. 75-90, Гласник МИАВ број 49, Ваљево, 2015.

¹⁶ Варошким органима је нарочито било у лошем сећању време 1914–1915 године, када је због недостатка хигијенских услова у вароши буктала епидемија пегавог тифуса. Стога је поглаварство истрајавало да се хигијенски услови

грађани су се оглушавали о ове наредбе градских власти. На основу наређења Суда, а на основу 1. и 2. члана Правилника о реду и чистоћи на територији града Ваљева и одлуке Градског поглаварства од 13. септембра 1939. године, градски полицијски стражари добили су наређење да надгледају чишћење дворишта појединих несавесних власника. Грађани су морали да чисте и уређују улице испред кућа и својих дворишта двапут седмично. Најстроже се забрањивало гажење травњака у Карађорђевој улици. Акција ваљевске општине трајала је преко два месеца; акција је постигла само делимичан успех због великог отпора, а прекинута је када је хладно време и обилни снег прекрио улице и дворишта, те против тужених није више вођен никакав даљи поступак.¹⁷

Због тешких привредних прилика у граду на Колубари дирекција Средње пољопривредне школе је изгласала да је принуђена да сама коље стоку на свом газдинству, ради исхране ученика. Дирекција школе молила је Градско поглаварство да ослободи школу плаћања општинске трошарине, пошто за дотично ослобођење није постојала законска одредба: стога су Министарство финансија и Градско поглаварство ослободили Дирекцију плаћања такси по Закону о таксама.¹⁸

Године 1939. отворена је фабрика „Вистад“ у Ваљеву у власништву инжењера Станковића. Дирекција фабрике упутила је

града подигну на виши ниво, а несавесни појединци су кажњавани високим казнама. Прилог овоме је да су концесије за чишћење нужника и градских дивљих депонија у граду биле најплаћеније – нап. аут.

¹⁷ Исто, 1939. година, кут. бр. 201, пр. бр. 260-309 и пр. бр. 20951. У одлуци градске управе стајало је да ће свако лице које не буде очистило део улице испред своје куће, и плац, бити кажњено, на основу чл. 60 Правилника, новчано до 500 динара, односно, у случају неплаћања новчане казне, затвором до 10 дана. Казне за гажење општинских травњака у Карађорђевој улици биле су од 20 до 40 динара, а за бацање смећа у Колубару, и по улицама града, нарочито испред Касапа, још и више. Градско поглаварство је наредило полицијским стражарима да се на сваком кутку града облепе плакати намењени едукацији грађана Ваљева. Ова одлука Градских власти изазвала је велика негодовања: накнадном акцијом показало се да су многи официри, свештеници, лекари, судије, инжењери, учитељи, трговци који су живели у градском језгру оглушили о наредбу Општине. Забележено је да је Општина подигла тужбу и против Секције за грађење пруге Ваљево – нап. аут.

¹⁸ Исто, кут. бр. 198, пр. бр. 103.

проглас за пријем радника и у кратком периоду, са свих страна Краљевине, у Ваљево је долазила квалификована и неквалификована радна снага оба пола тражећи посла. Привучени добром зарадом, у Ваљево је стигао већи број квалификованих инжењера и мајстора.¹⁹ У циљу производње муниције предузеће је тражило од Поглаварства подизање подземних радионица на брду Видрак. Међутим, градске власти су, у јесен 1939. године, одбиле овај захтев предузећа.²⁰

Година 1940. показала се врло неродном; кишно и олујно пролеће, а потом суво лето преполовили су приносе шљиве, кукуруза, пшенице и других пољопривредних култура. На све су се надовезале велике поплаве у септембру месецу, које су десетковале ионако мале приносе пшенице. Држави су у условима кризе била потребна хитна средства, па је пшеницу дистрибуирала у Немачку; на домаћем тржишту продавала се пшеница слабијег квалитета за потребе исхране становништва и народне одбране. Међутим, због проблема дистрибуције у Краљевини, као и примитивног начина складиштења, један део приноса је пропадао.²¹ У лето 1940. подигнут је вишеструки порез на хлеб.²² Цене основних прехранбених артикала стално су расле: локални новински ступци извештавали су о ценама које свакодневно вртоглаво скачу, па је за већину градског становништва било јако тешко живети. Због високе инфлације у току 1940. године влада је донела низ мера против раста цена, па је максимизирана цена пшенице и кукуруза. Међутим, на терену су се ове одлуке слабо поштовале: пшеничног зрна било је много мање него обично, па је векна хлеба опорезована близу 15% више него у житородним

---

¹⁹ Према архивским изворима у фабрици „Вистад“ се на овај начин запослио велики број квалификованих радника из Словеније и Хрватске. У конкурсној пријави од кандидата се тражило да ли су осуђивани, да ли припадају некој политичкој странци и слично. Један од најспособнијих инжењера тог доба био је Димитрије С. Јовановић – нап. аут.

²⁰ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 92.

²¹ Глас Ваљева, бр. 7 од 10. јула 1940, стр. 2-3. Године 1940. вишеструко је покупео подвоз железницом. Камионски транспорт путевима лошег стања додатно је оптеретио цену пшенице, да не говоримо о нафти, чија је цена, у ратним околностима, била веома висока – нап. аут.

²² Глас Ваљева, бр. 11 од 20. августа 1940, стр. 3.

областима. Количине пшенице на ваљевској пијаци биле су веома мале, а кукуруза скоро да није ни било. На ваљевској пијаци била је оскудица основних прехранбених артикала, а цене су убрзано расле.²³ Многи артикли могли су се набавити само на црно, али по много вишим ценама.²⁴ У следећој табели упоредићемо однос цена производа у децембру 1939. и у децембру 1940. године:

Цене намирница (у дин.)	Децембар 1939	Децембар 1940
Пшеница (100 кг)	200-220	380-400
Кукуруз (100 кг)	160-170	330-350
Дрва м ³	125	200-220
Црни хлеб 1 кг	2	4
Маст 1 кг	18	28-30
Говеђе месо 1кг	10	16-18
Сапун 1 кг	12	20
Кафа 1 кг	60	100-110
Зејтин 1 л	18	28-30
Свеће 1 кг	45	80-90
Пар ципела мушких	180	400
Пар одела мушког	1100	1800

Из приложених података у табели може се закључити да су цене неких од основних прехранбених артикала у граду за само годину дана у просеку порасле и за више од 80% у односу на претходну, такође инфлаторну, 1939. годину.²⁵ Међутим, када се погледају ондашње плате и приходи највећег броја грађана, можемо приметити да оне нису пратиле вртоглави раст цена. Тако су чиновници и државни службеници добили повећање плата

²³ Податак да цена зоби, ражи и сена само у 1940. години је скочила за скоро 100% говори сам за себе – нап. аут.

²⁴ МИАВ, ОГВ, 1940 година, кут. бр. 209, пр. бр. 249; МИАВ, Збирка фотокопија, докумената Ваљево 1940–1946 и Глас Ваљева, бр. 11, од 2. августа 1940, стр. 4.

²⁵ У тексту је већ наведен податак да је 1938. година била последња година нормалних трговачких и привредних активности у земљи, као и у ваљевском крају. Међутим, треба напоменути да је и у изборној 1938. години забележен раст цена на мало у износу од 15% – нап. аут.

у износу 5–12%, а истовремено радничке наднице су порасле 10–40%.²⁶ Из наведених примера није тешко разумети зашто је те 1940. године забележен већи број радничких штрајкова у ваљевском крају. Такође, ни највећи број сељака није повећао своје приходе и поред податка да су све цене животних намирница порасле; извесну зараду могли су да очекују власници крупних земљишних поседа, опремљени механизацијом, али таквих домаћинстава у ондашњим крајевима није било превише. Куповна моћ грађана Ваљева падала је из месеца у месец, те је утицала на трговину вароши и среза уопште. Сељаци су се често жалили варошким органима на рад Одбора за сузбијање скупоће; опет, разне привредне и трговачке коморе ваљевског краја тврдили су да је решење тзв. сељачког питања у држави питање над питањима. Многи колумнисти локалног листа, као и грађани, сматрали су да шпекуланти, картели, велике трговине и банке свесно уништавају сељака на селу, а да доносе беду у грађанство ваљевске чаршије. Све поменуто требало је гледати кроз чињеницу да је у Краљевини од пољопривреде живело 77% становништва, што се свакако могло пројектовати и на ваљевске услове. Познато је да су се многи наши суграђани, у условима кризе, бавили неком земљорадничком делатношћу или држали стоку. Градске власти су ограничавале такве делатности, понајвише из санитарних разлога.²⁷ Држави и општини је замерано да о сељаку не

---

²⁶ Плате државних чиновника биле су много више од радничких плата; плате неквалификованих радника су 1939–1940. године биле између 200 до 300 динара док је у исто време Михаило Петровић, командир градске страже, примао на каси Градског поглаварства 1400 динара. Дотични Петровић није имао никаквих додатака на скупоћу – МИАВ, ОГВ, 1939. година, кут. бр. 202, пр. бр. I, А2, ФVIII-42/1939. Постојао је у то време још један начин како да државни службеници који нису имали право додатка на скупоћу повећају своје приходе: ко је становао више од 200 метара од градског језгра имао је право на путне трошкове. Тако је забележено да је Павле Бошковић, службеник железнице, који је становао у близини Ђурине циглане, имао право на месечно 180 динара путних трошкова – нап. аут.

²⁷ У изворима је нађен велики број докумената кажњавања неуредних домаћина који су држали стоку у граду, не придржавајући се строгих хигијенских и санитарних услова градских власти. Обично су налози Градског већа били да се очисте таква дворишта од нечистоћа или забрана држања животиња у граду. Један део наших суграђана је и под претњом казни наставио да се

води довољно рачуна, да је остављен самом себи. Сточни фонд ваљевског среза стално се смањивао, делимично и због сталног опадања куповне моћи становништва. Затим, деобама и парцелизацијом земљишта сељак је доведен у јако тешко стање, а мали поседи учинили су да не може да произведе довољно хране, а себи није могао да обезбеди ни најосновније животне потребе.²⁸ По извештајима трговачких комора, они који су највише требали да учине да се последице тешке економске кризе реше²⁹ нису показали одговорност нити стали у заштиту сељака, а у градовима се појављивао велики број социјалних случајева. На горе наведено надовезао се пад приноса шљиве за 40%.³⁰

Дана 16. маја 1940. ступила је на снагу Уредба о штедни животних намирница, која се сместа почела да примењује и у ваљевској чаршији. По наведеној уредби све месарске и угоститељске радње града Ваљева у својој понуди уторком и петком нису могле да служе готова јела са месом. Наиме, угоститељски објекти у наведеним данима нису смели да гостима служе јела са било каквим месним прерађевинама, а крајем 1940. године повећао се број тзв. безмесних дана, па су једини дани када се

бави овом допунском делатношћу и изјављивали су општинским органима да ће наставити са овим делатностима, јер је то био једини начин да преживе њихове породице у овим тешким временима – нап. аут.

²⁸ Глас Ваљева бр. 4 од 10. јуна 1940, стр. 2. Камате на дугове највише су уништавале сељаци, а добар део земљорадника ваљевског краја имао је испод два хектара обрадивог земљишта. Многи од ових сиромашних сељака морали су да иду у најам код богатијих сељака, а држава је овај њихов рад опорезовала као ренту. Такође, порез од земље (земљарина) је паушално био разрезан, па порезе сељака нису биле у складу са приносима са земље. Законом о аграрној банци делимично је укинут параграф 471 грађанског судског поступка по коме се сељаку у случају дуга не може одузети сељачко окућје; унесрећени сељак тражио је спас продајом свог имања и постепено се пролетеризовао. Мноштво сељака окренуло се граду где су живели живот недостојан човека и радили најтеже послове да преживе. Многи од ових упропашћених сељака тражили су од Поглаварства да добију статус грађана вароши Ваљева, између осталог да би могли да добију неку врсту помоћи.

²⁹ Глас Ваљева, бр. 2 од 21. јануара 1941, стр. 2. По колумнисти локалног листа то су били Привилеговано извозно акционарско друштво (ПРИЗАД) и пољопривредна комора за Дринску бановину у Сарајеву – нап. аут.

³⁰ МИАВ, ОГВ, 1940 година, кут. бр. 209, пр. бр. 406 и Глас Ваљева, бр. 7 од 10. јула 1940, стр. 2 и 3.

месо служило у угоститељским објектима били четвртак и недеља. Ко би од ваљевских угоститеља прекршио ову наредбу градских власти кажњавао се затворском казном од 30 дана, или новчаном казном од 50.000 динара.³¹ Септембра 1940. Начелство среза забранило је клање стоке осталим данима сем четвртка и недеље приватним лицима и у градској касапници. У посебним случајевима морала је да се пише молба Начелству које би потом могло да одобри такву делатност. Онај ко не би добио дозволу и оглушио се о заповест Начелства, био је оптужен да избегава плаћање аренде, да је кријумчар, па би исти могао да буде осуђен на високу новчану казну и казну затвора до 15 дана.³²

Да је социјално стање у држави лоше истицали су и представници државних већа, као што је то често у својим билтенима истицала Пољопривредна комора за Дринску бановину. Комора је истицала да влада мора хитно да предузме потребне мере за повећање буџета Министарства пољопривреде, као и да се стане на пут различитим облицима државног запошљавања.³³ Даље је предлагано да се раздужење земљорадника и смањење земљорадничких дугова решава индивидуално, према економској снази појединца, са тим да се најсиромашнијима потпуно отпишу дугови. Затим, предлагано је да се Народна банка стави на расположење пољопривреди, а не шпекулантима, као и да се од стране државе омогуће потребна средства за подизање малих фабрика за конзервисање воћа и поврћа.³⁴

Маја 1940. године, на иницијативу Министарства пољопривреде, а по Уредби о резервама хране, отворени су у граду на Колубари државни магацини за исхрану становништва. Међутим, због слабо родне године, ови магацини нису имали веће количине пшенице. У зиму 1940. у Ваљево је било 35 магацина за смештај државних резерви хране и већином су се налазили у

---

³¹ МИАВ, ОГВ, 1940 година, кут. бр. 207, пр. бр. I, А2 8928/1940.

³² Исто, 1940. година, кут. бр. 209, пр. бр. 544.

³³ Представници Коморе указивали су на појаву разних нестручних лица запослених при Министарству пољопривреде. Такође, износи се незадовољство Коморе појединим чиновницима који су примани у државну службу на основу партијске припадности, пријатељских или сродничких веза – нап. аут.

³⁴ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. I, А2, 1547/1940.

Тешњару. Резерве су служиле првенствено за исхрану градског становништва и најближе околине и биле су само на једномесечном нивоу. Велики део ове количине ишао је за потребе Дринске дивизије.³⁵

Августа 1940. Начелство среза ваљевског донело је Уредбу о мерама за снабдевање становништва града и војске храном. По Уредби, сви градски пекари, трговци и други поседници брашна, као и произвођачи и прерађивачи пшенице били су дужни да у року од три дана пријаве све залихе пшеничног брашна којима су располагали. У противном, несавесна лица била би најстрожије кажњена.³⁶

У вароши се осећао недостатак сапуна, па је држава препоручивала да се сакупља шумски жир³⁷ да би се произвеле извесне количине техничког уља. Постојала је директива Министарства просвете која је предлагала учитељима школа да са својим ученицима прикупљају по шумама жир, а да приходе од његове продаје употребе за оснивање школских кухиња за прехрану сиромашних ђака.³⁸

Јуна 1940. године Јавна берза рада у Ваљеву доставила је Градском поглаварству износ од 6910 динара са молбом да потоње исплати незапослене раднике окружног уреда Ваљево по приложеним платним списковима. Право на помоћ имали су сви незапослени радници.³⁹ У ту сврху Поглаварство је издавало потврде

³⁵ Исто, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 447, 451 и 1939. година, кут. бр. 203, пр. бр. 820. Министарство војске је под депешом строго поверљиво још септембра 1939. године тражило од Дринске дивизије стање животних намирница по магацинима ваљевског краја у случају ратних околности. Како је одговор Начелства био да су резерве скоро равне нули, покренута је шира државна акција како би се у што бржем року формирале државне резерве – нап. аут.

³⁶ Исто, 1940. година, кут. бр. 209, пр. бр. 358. Казне су биле и до две године затвора – нап. аут.

³⁷ У време окупације 1915–1918. године Аустроугари су присиљавали српско становништво да се бави сакупљањем жира по шумама у циљу производње пераћег сапуна слабијег квалитета – нап. аут.

³⁸ Глас Ваљева, бр.14 од 20. септембра 1940, стр. 4.

³⁹ Радници који би се упослили губили су право на помоћ. Радници који нису плаћали осигурање, као и они који су одјављени од послодавца и Окружног уреда нису потпадали под ову врсту помоћи – нап. аут.

радницима; у њима се ближе објашњавао њихов радни статус, социјални услови, стање повреда и тежих болести.⁴⁰

У току првих месеци 1941. године инфлација је досегла свој максимум, а становништво града јако тешко је подносило зиму 1940/1941. која је била једна од најхладнијих зима у протеклих неколико година. Цене огревног дрвета и хране су јако скочиле; народ је кришом одлазио на Боричевац и у приградска насеља секући дрва. У овом периоду забележен је већи број тужби градских органа по пријави шумара и полицијских стражара против грађана који су секли млада стабла.⁴¹ Варошке прехранбене радње биле су полупразне, а несташнице основних животних намирница врло честе. Колико је тешка ситуација била на терену може се видети из једног податка – продавнице обуће „Глобус“ и „Бата“ у првом кварталу 1941. године имале су пад продаје за 80%.⁴² Јануара 1941. Начелство је издавало шесточланом домаћинству у Ваљеву два литра петролеума месечно.⁴³ Просечна породица за дневне потребе имала је следовање од једне векне хлеба и нешто масти. Градом је владала огромна незапосленост. У то време, Ђура Ђорђевић, власник циглане, да би уштедео у храни својим радницима, сам је са својом супругом израђивао ратлук и хлеб.⁴⁴ Лоша економска ситуација одразила се и у *Гласу Ваљева*, у коме јачају левичарске идеје и тражи се радикално решење проблема.⁴⁵ Незадовољство и протести тешким условима

---

⁴⁰ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 229

⁴¹ Исто, 1941. година, кут. бр. 210, пр. бр. 7132.

⁴² Извештај управног одбора Ваљевске задруге о раду и стању у 1941. години, стр. 5 и МИАВ, ОГВ 1941. година, кут. бр. 210, пр. бр. 7523. Још једна занимљивост везана за дешавања у Априлском рату: продавница „Бата“ у Ваљеву обијена је у ноћи између 15. и 16. априла и однета је вредна роба (ципеле, чарапе и др.)

⁴³ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 209, пр. бр. 569.

⁴⁴ Исто, кут. бр. 208, пр. бр. 549. Ратлуцијска радња Ђуре Ђорђевића трајала је до маја 1941. године, и налазила се у Душановој улици бр. 85 – нап. аут.

⁴⁵ „Скупоћа расте“, Глас Ваљева, од 21. јануара 1941, бр. 2, стр. 2. Колумнист листа указује да у Ваљеву и целој држави расте црна берза, да се појављује једна нова група људи ратних богаташа и шпекуланата који су у вези са корумпираним политичарима. Износиле су се тврдње да је пад животног стандарда код народа износио око 60% и то само у неколико протеклих месеци. Наводи се да су привредом управљала картелисана индустријска предузећа,

живота били су и у трговачким коморама, које су указивале на драстичан пад пословања и прихода. Пленум Савеза трговачких удружења у Београду и Централно представништво Савеза трговачких удружења Краљевине Југославије поднело је резолуцију Министарству пољопривреде децембра 1940. године. У њој је указано на рапидан скок цена и велики пад животног стандарда становништва, што је утицало на то да су се трговачки послови у друштву преполовили. Представници комора истицали су да је држава својим протекционистичким мерама уништавала ситне и средње трговце зарад великих трговаца-гросиста који су издејствовали код државе разне трговачке олакшице. Све наведено је почетком 1941. године довело до огорчених протеста ситних трговаца у Ваљеву, који су масовно затварали своје радње услед слабе куповне моћи становништва. Кашњење отплате пореза постале су уобичајена ствар, а због отворене побуне ваљевских трговаца следиле су драконске казне Поглаварства.⁴⁶ По правилнику о градској трошарини, Градско веће је имало налог да

велике банке и трговине које су споразумно подизале цене а да су повлачиле робу и вршиле разне махинације у трговини и на берзи. Износе се подаци да је донешен огроман број закона у то време а који су директно или индиректно штитили богате појединце блиске власти, а да ниједан политичар, банкар или шпекулант није одговарао пред државом и народом. Износи се решење проблема и тврди да су држави потребне крупне привредне, политичке, социјалне и финансијске промене. Даље, тражи се национализација крупних предузећа, одговорна и рационална трговина животним намирница у земљи, забрана картела. У том циљу требало је створити народне потрошачке организације. За политичаре, индустријалце, банкаре, крупне трговце, шпекуланте који су мислили само на свој интерес није било места у Одбору за сузбијање скупове. По колумнисти, први део решења тешке ситуације у Ваљеву је повећати плате радницима и чиновницима како скачу и цене разним производима. Такође, одмах треба спровести истрагу и увести најенергичније мере против оних који скривају и чувају храну у циљу шпекулације и богаћења.

⁴⁶ Извештај Управног одбора Ваљевске задруге о раду и стању у 1941. години, МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 207, пр. бр. 114 и ОГВ, 1939. година, кут. бр. 201, пр. бр. 331. Побуњеним и потом окривљеним трговцима претиле су високе новчане и казне затвора до две године. Закупци општинских локала морали су да унапред дају Поглаварству закупну цену; у супротном, сматрали су се за рђаве платише и нису благонаклоно гледани у будућим закупским пословима.

прегледа и претреса кола, товаре и ствари трговаца, занатлија и сељака који су долазили у Ваљево. С друге стране, Дринска дивизија је добијала храну, потрепштине, санитарски материјал и остало по повлашћеним ценама, које су далеко биле ниже од малопродајних цена, а разлика је падала на плећа потрошача и трговаца. Такође, трошарина се није наплаћивала на предмете који су служили за потребе војске и морнарице.⁴⁷ Пореске новеле, уведене децембра 1939. године, нашле су се убрзо по објављивању на мети трговачких удружења и сеоских задруга ваљевског краја; власт се оптуживала за неспособну у решавању социјалних проблема српског друштва. Ваљевска је општина, као и држава, кренула у отписивање дугова, али је уводила нове порезе; трговци су се бунили због повлашћеног статуса сељака у Хрватској бановини⁴⁸, као и због политике крупних предузећа која су без ваљане хипотеке подизала огромне кредите и урушавала привреду земље. Због велике инфлације и привредне несигурности, индустријска предузећа среза су се затварала, отпуштала велики број радника; њихови власници су потом, отварају мала занатска предузећа, да би избегла велика пореска оптерећења према држави и радницима.⁴⁹

Одбор за сузбијање скупоће на основу параграфа 150 Закона о радњама је новембра 1940. године донео максимизиране цена за разне производе и њихово прегруписавање у више група. Мак-

---

⁴⁷ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут .бр. 208, пр. бр. 282.

⁴⁸ Отписивање сеоских дугова увела је влада својим актом од 25. септембра 1936. године, али је смањен само један њихов део. Сељачки дугови преносили су се у Привилеговану аграрну банку, а сељак је у ратама плаћао дугове. Међутим, услед економске кризе и новог ратног сукоба сељаци нису успевали да на време уплаћују своје рате дугова, па се наплата вршила у року од три месеца егзекутивним путем – вид. Милан Трипковић, Ваљево 1900–1941, стр. 94–101. Сељаци у Хрватској бановини су се од 1939. године масовно ослобађали сељачких дугова, што је довело до тога да је Хрватска бановина тражила од државе да јој се из заједничке касе уплате нова средства услед огромног дефицита који је настао ослобађањем од порезе. Тако је дошло до прегруписавања државног новца ка Хрватској бановини и застоја привредних активности у источним деловима Краљевине. Овај застој је потом довео до почетка цепања привредних друштава колубарског краја која су се више окретала Београду, а мање Сарајеву – нап. аут.

⁴⁹ Борба наших трговаца за опстанак, Београд, 1940. година, стр. 1–4.

симизирање цена се овог пута односило на све артикле, не само на прехрамбене. Међутим, мале трговинске радње нису могле да се изборе са низом државних прописа и аката, па су се постепено гасиле.⁵⁰ У јесен 1940. године команда Дринске дивизије масовно је позивала војне обвезнике на тромесечну војну вежбу; у датим околностима многи од униформисаних ваљевских трговаца и занатлија нису могли да плаћају порез држави, јер услед одсуства нису ни водили своје радње. У много случајева мобилисани војни обвезници тражили су помоћ од Општине и захтевали од исте да их ослободи плаћања општинских такси, а неки од њих су чак тражили да им сиромашне породице добију општинску потпору у виду помоћи док се не врате кућама. Међутим, Општина је слабо излазила у сусрет мобилисаним ваљевским трговцима и занатлијама, већ, штавише је наплаћивала таксе од породица које су тражиле ове молбе, што је стварало извесни отпор према општинској власти.⁵¹

У вези вербалне ноте немачког посланства од августа 1939. године, Министарство иностраних послова и Министарство правде је проследило Општинском поглаварству у Ваљево наређење о уређењу заједничког ратног гробља српских и немачко-аустријских палих ратника у Ваљево на брежуљку Видрак у време Великог рата. Уређење спомен гробља требало је заједно да финансирају немачко посланство и југословенска влада. Немачки посланици показали су се одлучним да се овај пројекат што пре оствари и били су спремни да дају новац ако то исто учини југословенска страна. С обзиром да радови нису отпочели ни после годину дана, немачко посланство је захтевало извештај од Градског поглаварства и објашњење зашто се са радовима стало.⁵²

⁵⁰ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 217 и Збирка фотокопија, докумената Ваљево 1940-1946. У новим околностима ноћни рад у пекарама се забрањивао – нап. аут.

⁵¹ Исто, 1940. година, кут. бр. 207, пр. бр. 9903/40 и кут. 206, пр. бр. 174 и 2526/1940. Општина је у својим дописима изјављивала да ако је мајстор отишао на вежбу, посао може да води ортак, јер су неке радње биле ортаклук. Међутим, дешавало се да су оба мајстора мобилисана или да једноставно, многе радње нису имале ортака. Шеф војног одсека у Ваљево, од јуна 1940. године, био је Светислав Гроздановић – нап. аут.

⁵² Исто, 1940. година, кут. бр. 207, пр. бр. 458.

На предлог Дирекције за исхрану – Диопориса, октобра 1940. године, Градско веће општине изабрало је Одбор који је чинило 6 лица чија је делатност била да успостави везу са Диопорисом, Призадом, као и разним државним банкама ради закључења градског зајма и набавке најпотребнијих намирница, првенствено пшенице и кукуруза. У току новембра исте године, Одбор је закључио зајам код Дирекције за исхрану у износу од 5.000.000 динара. Од ове суме намеравало се за варошке потребе набавити 100 вагона пшенице, 2 вагона кромпира, нешто масти и кукуруза. Међутим, у новембру месецу, Дирекција је због тешке привредне и политичке ситуације у земљи одобрила зајам Одбору и Градском већу у износу од 500.000 динара. Одбор је сматрао да је ова сума апсолутно недовољна и интервенисао је код Министарства пољопривреде да се одобри већи зајам за потребе града. Међутим, почетком 1941. године било је јасно да од првобитног зајма неће бити ништа, па је Одбор прихватио десетоструко мању суму. По коначном потписивању уговора, тражено је да се граду одмах пошаљу намирнице, али је Дирекција одговорила да поменутих намирница нема на расположењу, па је обећала новац преко Хипотекарне банке. Одбор је у исто време на свом заседању донео одлуку да се сума од 200.000 динара резервише за пшеницу и пшенично брашно, а да се за остатак суме од 300.000 динара набаве кукуруз, пасуљ, кромпир и дрва. Међутим, поменуте намирнице Одбор није могао набавити преко државних установа, али јесте код појединих монополиста и на полузатвореном слободном тржишту (црној берзи), али по много вишим ценама. Пошто градски Одбор није могао на тај начин да послује, јер је био државни орган, онда је покушао преко приватника да осигура набавку 60 вагона пшенице, по много вишим ценама, које би варошки млинари и трговци исплатили од својих средстава. Призад је испрва обећао да набави мању количину пшенице, и то у неколико рата, али је убрзо све стопирано Призадовом депешом да се грађанима Ваљева не могу обезбедити никакве живежне намирнице. Одбор је потом упутио писма адресирана на владу и Министарство социјалне политике, па је Дирекција за исхрану с муком издејствовала два вагона брашна. По добијању, Одбор ју је поделио ваљевским пекарима. Због малих залиха,

најстроже је забрањено било какво отуђење брашна. Ова одлука је била палијативног карактера: пекарске радње у Ваљеву су додуше радиле, али уз сталне несташице, па се више продавао ражани хлеб и проја него векнице белог и црног хлеба.⁵³

Панорама Ваљева, 1939. година⁵⁴

Услед тешких прилика у Ваљеву ангажовало се и Коло српских сестара. Председница овог удружења г-ђа Перса Савић је у акцији набавке старог одела помогла најсиромашније ученике Основне школе.⁵⁵ Ђачкој трпези мешовите Гимназије Краљевска банска управа Дринске бановине уплатила је 1000 динара, Бановински одбор Црвеног крста уплатио је 750 динара, Соколско друштво из Ваљева је уплатило 306 динара. У акцију потпомагања Гимназији укључио се и манастир Боговађа, који је ученицима донирао 112 килограма кромпира, као и бројни грађани и грађанке.⁵⁶

⁵³ ОГВ, 1941. година, кут. бр. 210, пр. бр. 7189, Глас Ваљева, бр. 2, 21. јануар 1941, стр. 3; казивања Стојана Пајића, забележена маја 2001. године. У пекарским радњама могао се наћи хлеб само у раним јутарњим часовима. Редови испред пекара била су уобичајена слика оновременог Ваљева.

⁵⁴ Збирка фотографија В.2.335 МИАВ-а, група 22-А-IV-2/11.

⁵⁵ „Пример за углед“, Глас Ваљева, бр. 2 од 21. јануара 1941, стр. 4.

⁵⁶ „Списак приложника“, Глас Ваљева бр. 3 од 5. фебруара 1941, стр. 4.

У време италијанско-грчког рата 1940-1941, у више наврата бомбардован је југословенски град Битољ који је био колатерална штета у рату два завађена суседа. Поводом ових догађаја, Југословенска влада је незванично слала демарше италијанској страни, али последица по југословенску страну било је масовно рушење овог великог македонског града, у чијем бомбардовању је било погинулих и рањених наших држављана. У том циљу Ваљевска црква приложила је 200 динара за пострадале од бомбардовања и Градско поглаварство у Битољу је примило дату суму.⁵⁷

Послови разних кредитних удружења и банака у Ваљево стално су опадали и пред рат имали су јако скромну активност. Високе камате у банкама и зеленашење богатих трговаца, уз нестабилне економске услове у држави, одвраћали су и оно мало пословних активности бољестојећих ваљевских трговаца и занатлија.

Министарство војске и морнарице је актом бр. 1976, од 25. јануара 1940. године, доставило Краљевској Дринској бановини допис о превођењу резервних пешадијских и артиљеријских официра у активну службу. Расписан је конкурс за пријем државних чиновника и службеника у активну војну службу. Сви изабрани кандидати преведени су до 1. маја 1940. године у активну службу.⁵⁸

Законодавство тог времена показивало је извесну дозу протекционизма државних службеника и богатијих чланова друштва. То се између осталог видело у износу плата у јавном сектору према другим занимањима, а још више у кривичном законодавству тога доба. Закони нису штитили све грађане подједнако, а то је проблем који су уочавали и на њега указивали многи наши суграђани тога доба.⁵⁹

---

⁵⁷ „За пострадале у Битољу“, Глас Ваљева, бр. 3 од 5. фебруара 1941, стр. 4.

⁵⁸ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 206. пр. бр. 2637/40.

⁵⁹ Пијанчење као једна од најучесталијих девијантних појава тога доба није исто санкционисана за све; када се услед ње прави ларма и дрека у граду од обичног света, казне износе од 3 до 5 дана затвора, а туче до 7; када то исто учини жандар, он се кажњава са 5% од плате, а чиновник Суда само усменом опоменом! – нап. аут.

* * *

У ово доба настају прве комуналне службе, али се додатно уређује и сам град на Колубари. Тако је Добровољна ватрогасна чета формирана септембра 1939. године⁶⁰; Министарство пољопривреде је у циљу исхране становништва и заштите домаћих животиња формирало новембра 1939. године дирекцију која је имала задатак да води евиденцију свих ветеринарских помоћника, марвених болничара у срезу и целој Дринској бановини. Дирекција је водила пописе сточног фонда, водила документацију о сточним пасошима и бавила се ветеринарском заштитом и превенцијом стоке.⁶¹ Поглаварство града Ваљева, јула 1939. године, закључило је уговор са Александром Духановим, грађевинским предузимачем из Београда, у вези асфалтирања тротоара и дела улице Карађорђево, Душанове и мајора Илића.⁶² Током 1939/40. године одржан је већи број састанака Градског већа који се тицао одобрења кредита за калдрмисање ситном коцком гвозденог моста на Колубари и за израду коцкасте калдрме при улицама у центру града.⁶³ Команда Дринске дивизијске области

⁶⁰ Исто, 1939. година, кут. бр. 204, пр. бр. 179.

⁶¹ Исто, пр. бр. 172.

⁶² Исто, 1940. година, кут. бр. 206, пр. бр. I, A2,285/1940. Асфалтирање је било највећим делом тротоара, а врло малим делом самих поменутих улица; на појединим местима приступило се бетонирању тротоара. Већина улица ужег градског језгра била је поплочана каменом коцком. Ипак, највећи део ондашњих ваљевских улица и сокака био је присут туцаником. У изворима је забележен већи број притужби на возаче аутомобила који су дизали велику прашину у чаршији – нап. аут.

⁶³ МИАВ, ОГВ, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 137, 1939. година, кут. бр. 201, пр. бр. 43 и 1940. година, кут. бр. 207, пр. бр. I, A2,8883/1940. Посебно је била интересантна 5. седница Градског већа одржана дана 22. априла 1940. године. За уређење улица, калдрмисање моста на Колубари и регулацију речице Љубостиње намеравао се узети кредит од Дринске бановине. Није познато да ли је кредит добијен, али изнећемо само неке предрачунске суме који су биле намењене овим радовима. Предрачунска сума за калдрмисање Караџићеве улице износила је 379.755,16 динара, а 4.000 динара се намеравало утрошити за калдрмисање гвозденог моста на реци Колубари. Поправка калдрме у Бирчаниновој, кнез Михаиловој и Гођевчевој улици износила би 18.000 динара, поправка калдрме у кнез Милошевој улици износила би 15.000 динара колико и поплочавање Душанове улице. Даље, тражило се одобрење кредита за поправку калдрме у Краљице Марије улици у вредности од 10.000

доставила је Поглаварству суму од 57.788,29 динара за извршене радове асфалтирања тротоара испред војних зграда у Ваљеву.⁶⁴ Градско веће је у исто време поднело више кривичних пријава против наших несавесних суграђана који су увели водовод, али нису исплатили све рате. Истовремено, отварају се прве машинбраварске радње у граду, које се баве и поправкама моторних возила⁶⁵.

У овом периоду Пивара се опоравља од последица економске кризе са почетка тридесетих година, али је још далеко од максималних производних могућности. Више се развијала цигларско-црепарска делатност у Ваљеву, где је постојало више циглана. Најпознатија и највећа била је циглана Љубомира З. Петковића.⁶⁶

У граду се запажа зачетак цивилне службе; све државне установе набављале су популарну публикацију тога доба „Како се заштитити од ваздушног и хемијског напада“. Публикација се достављала преко Дринске дивизије, а могли су да је набаве и ваљевски трговци и занатлије.

динара, за поправак калдрме у Др. Стајића и Поп-Лукиној улици од 5.000 динара, 5.000 динара за поправак калдрме у Војводе Мишића и Краља Александра улици, као и 13.000 динара за равњање и макадамисање Хајдук Вељкове, Кланичке улице и Ненадовића кеја; техничке реферате ових пројеката приредио је инжењер Душан Матић. Цена једне коцке за калдрму износила је 0,55 динара. Такође, тражило се подизање великог кредита за експропријацију земљишта око речице Љубостиње где се простирала железничка пруга све до некадашње Гроздановића циглане.

⁶⁴ Исто, 1940. година, кут. бр. 208, пр. бр. 256.

⁶⁵ Исто, кут. бр. 209, пр. бр. 171. Иван Шами, машинбравар из Ваљева отворио је 1939. године машинску радионицу за поправку вршаћих машина. Радња је вршила и поправке моторних возила. Сопственици вршаћих машина и трактора који су радили на туђим имања и тако зарађивали, имали су обавезу да набаве нарочиту дозволу од градског Поглаварства за вршење ове делатности – нап. аут.

⁶⁶ Исто, ОГВ, 1939. година, кут. бр. 204, пр. бр. 27 и Трипковић, 1980, 103-104; Поповић, 2007, 65-92. Августа 1939. уведено је у општинске књиге имање Љубомира З. Петковића, у вредности од 8.000 динара. Циглана Љ. З. Петковића имала је 1940. године капацитет од 2.000.000 цигле и црепа годишње. Црепана Андрије Гроздановића у ово време већ је била затворена. На крају Душанове улице радила је циглана Ђуре Ђорђевића. Колики је њен капацитет производа био пред Други светски рат, није познато.

Summary

Crisis struck the economy of the Valjevo county following the outbreak of the World War 2 in Europe on 1 September 1939, due to its export operations of mostly agricultural products to Czechoslovakia and Poland being stopped. The trade crisis gradually turned into the financial, and finally into the agricultural one, which initiated founding of numerous associations whose aim was to support the vulnerable and the poverty-stricken citizens of Valjevo from 1939 to 1941. The Wintertime Assistance Committee, the County Association Committee of the Balkan Wars and the Great War Invalids, as well as the Expensiveness Control Committee were formed in late 1939. At the same time, the inflation that began in the last quarter of 1938 progressively increased until 1941 and devastated the Valjevo county economy. The agricultural question was in disarray statewide. The rural population was running into debts to the government, becoming insolvent, and with their arrival to the city they increased the poverty rate in Valjevo. The government was selling raw agricultural products on the international markets at low prices to acquire the much-needed money as soon as possible.

Amidst the total crisis, the government was already issuing various directives in late 1939 that were implemented in the Valjevo region. The municipality taxed many types of consumer goods, as well as food items. It was the time of strict control over business operations of shops, restaurants and grocery stores in the city. The help provided to the poor of the municipality by the City Council was inconsistent and mostly deficient. Many citizens kept livestock in the city and mostly ignored the strict city hygiene and sanitary regulations. In the absence of the city sanitation service, the citizens had to clean the streets and the lanes in front of their houses themselves, so this directive was one of the most popular ones at the time.

Severe drought of 1940 halved the agricultural cultures of the Valjevo county. Famine was approaching the city, but also the county villages and bread was heavily taxed. The Valjevo market offered very few basic groceries, usually of very poor quality but sold at high prices. Speculators were taking over sales of many products, which lead to development of a black market. The purchasing power of the citizens was deteriorating by the month, while the conditions in the poverty-stricken villages were becoming alarming.

Many acts and reports characterized by a repressive method of control over economic activities in the Valjevo county in the widest sense were issued by the City Council at this time. The rule book on the city taxation, thus, gives the City Council a legal opportunity to search wagons, load and luggage of merchants, craftsmen and villagers who were coming to Valjevo to sell their products. The first government storages of food for the citizens were set up, but not enough food was stored. The citizens had to pay high tax fees on groceries, but the members of military personnel were exempt from paying taxes. Poor social condition of the state was noted by representatives of various chambers of commerce who recommended solutions for the heavy crisis and the circumstances that lead to the crisis. However, they were mostly ignored by the government.

Due to dire circumstances and the heavy winter of 1940/1941 illegal logging became common and many people were prosecuted. Dissatisfaction with the general crisis, unemployment and the war was given a leftist touch in the local media, whose editors were then persecuted and the newspapers were banned. The government tried to solve the peasant question with the so-called debt write-off, but these largely unprepared and palliative measure and reforms only worsened the poor economy situation of the entire country and that of the Valjevo county.

As the war was approaching, the municipality authorities cooperated with the government in their attempts to solve the bad social issue of the city, but they failed. It is the fact that the City Administration and the City Council made great efforts to fix the industry, infrastructure, commerce and traffic in the city between 1939 and 1941, but the period of the crisis did not allow many opportunities for that. Black market spread over the city economy. As the war was approaching, the economy crisis worsened and the city's progress and its further development stopped with the April War.

Извори и литература

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

- Фонд: Општина града Ваљева (ОГВ), 1939 година, кут. бр. 198, 201, 202, 203, 204
- ОГВ, 1940. година, кут. бр. 206, 207, 208, 209
- ОГВ, 1941. година, кут. бр. 210
- Извештај Управног одбора Ваљевске задруге о раду и стању 1938. године
- Извештај Управног одбора Ваљевске задруге о раду и стању 1941. године
- Борба наших трговаца за опстанак, Београд, 1940.
- Збирка фотокопија, докумената Ваљево 1940-1946.

Штампа – периодика

- „Глас Ваљева“ Ваљево, 1940, 1941. година

Литература

- Трипковић, 1980, 94-101 – Милан Трипковић: *Ваљево 1900-1941*, Милић Ракић, Ваљево 1980.
- Максимовић, 2015, 75-90 – Небојша Максимовић: Здравствене и социјалне прилике у ваљевском крају у оквиру Дринске бановине 1929-1941, Гласник МИАВ-а бр. 49, Ваљево, 2015.
- Поповић, 2007, 65-92 – Дејан В. Поповић: Градско предузеће цигле и црепа „Љубостиња“ Ваљево (1947-1950), 1945-1950, Гласник МИАВ-а бр. 41, Ваљево, 2007.